

دکتر حمید شایان

مکان یابی سکونتگاه‌های خدماتی برتر بر اساس فن ارزشیابی مشارکتی در شهرستان مشهد

چکیده

مشارکت اجتماعی، با وجود جذابیت، در بخش اعظم توسعه‌ی روستایی به دلیل نبود روش‌های عملی مؤثر، هنوز در سطح ایدئولوژیکی، ایده آلیستی و شعاری تبلیغاتی مانده است. این در حالی است که یکی از ضرورت‌های توسعه‌ی روستایی، اجرای طرح‌هایی است که از بالاترین سطح پذیرش اجتماعی برخوردار باشد. از جمله‌ی این طرح‌ها، مکان‌یابی و تجهیز سکونتگاه‌های خدماتی برتر در سطوح منظومه، مجموعه و حوزه هاست. روشن است که به دلیل تعدد و پراکندگی شدید روستاها، تاکنون توجه کافی به الگوسازی مشارکت جامعه‌ی روستایی در ارتباط با موضوع مطالعه نشده است. در این تحقیق با کاربرد فرایندی عملی مرکب از الگوهای محیطی و اجتماعی، نخست سکونتگاه‌های مناسب از نظر شرایط محیطی شناسایی شد. سپس در قالب روش ارزشیابی مشارکتی از میان ۳۳۹ روستای دارای بیش از بیست خانوار جمعیت و پنج نقطه‌ی شهری در شهرستان مشهد، ۵۴ سکونتگاه برتر برگزیده شده‌اند. سطح مرکزیت آن‌ها منطبق بر قوانین مصوب به ترتیب شامل دو منظومه‌ی قوی (مشهد و مشهدقلی)، چهار منظومه‌ی ضعیف (شاندیز، رضویه، طوس سفلی و طرهبه)، پنج مجموعه‌ی قوی (دوست آباد، نوده، گرجی سفلی، آبروان و تپه سلام)، هفده مجموعه‌ی متوسط و ضعیف، دوازده حوزه‌ی قوی و چهارده حوزه‌ی ضعیف تعیین شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: مشارکت، سکونتگاه‌های خدماتی برتر، سطح پذیرش اجتماعی، شهرستان مشهد.

درآمد

ایران، از جمله کشورهایی است که متأسفانه در آن فاصله‌ی بین تصویب قوانین با اجرای آنها، به ویژه قوانین مرتبط با توسعه‌ی روستایی، زیاد است. برای مثال در ساده‌ترین شکل آن، مانند طرح سالم‌سازی آب آشامیدنی روستاهای دارای بیش از ۲۵۰ تن جمعیت، با وجود تصریح در برنامه‌ی چهارم عمرانی، سال‌های ۵۱-۱۳۴۷ (آسایش، ۱۳۷۶: ۶۱ و حسینی ابری، ۱۳۸۰: ۲۷۹) هنوز به طور کامل عملیاتی نشده است. هم‌چنین، مکان‌یابی و تجهیز سلسله‌مراتبی مراکز روستایی در برنامه‌های دوم و سوم توسعه‌ی جمهوری اسلامی، سال‌های ۸۳-۱۳۷۴ (مطیعی، ۱۳۸۲: ۵۳ و سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۷: ۲۹۴) و نیز تصویب قانون دهیاری‌ها در سال ۱۳۷۷ (رضوانی، ۱۳۸۳: ۲۲۹) از دیگر مواردی هستند که کم و بیش در حاشیه قرار گرفته و یا به نحو مؤثر عملیاتی نشده‌اند.

از مهم‌ترین دلایل عدم توفیق در پیشبرد به موقع طرح‌های روستایی را باید در عدم بازنگری بنیادین الگوهای پیشین با توجه به جوانب فلسفی، نظریه‌ای و واقعیت‌های موجود جستجو کرد. در این بازنگری دو وجه مهم و مرتبط به هم عبارت‌اند از: تأکید بر فرایندهای مشارکتی و اولویت طرح‌های محلی - عملیاتی. ملاحظه‌ی نظریه‌ها و الگوهای کارآمد رایج، نشان می‌دهد که دوره معاصر، عصر "مشارکت عمومی" و بازنگری در الگوهای قبلی برنامه‌ریزی و توسعه‌ی روستایی است. این رویکرد، تأکید بر فرایندهای اجماع‌سازی و برنامه‌ریزی اجتماعی از طریق مشارکت آزاد مردمی دارد، بنابراین برای آنهایی که سعی در رهایی از محدودیت‌های تحلیل عقلانی سنتی (ماکیاولی) دارند، جالب است (رهنما، ۱۳۸۵: ۹۵۶). با این وجود، کمتر به شیوه‌ی حل مشکل مبتنی بر نیازسنجی و مشارکت اجتماعی در فرایند برنامه‌ریزی روستایی توجه شده است. به همین دلیل طرح‌های محلی به عنوان طرح‌های عملیاتی مؤثر در توسعه‌ی روستایی با مشکل اجرایی روبرو می‌شوند. در واقع، تهیه و اجرای این طرح‌ها با مشارکت مردم، نهاد‌های دولتی و غیردولتی، می‌تواند ضعف نظام برنامه‌ریزی متمرکز را برطرف سازد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۲۶۳).

در این مقاله، با ارائه‌ی فرایندی ساده و مؤثر در چارچوب روش ارزشیابی مشارکتی به مکان‌یابی سکونتگاه‌های مرکزی در سطوح قانونی مصوب؛ منظومه، مجموعه و حوزه در شهرستان مشهد، پرداخته شده است. در نهایت به برخی تبانیات نسبت به طرح‌های مطالعاتی پیشین (پاپلی، ۱۳۷۴، جهاد

سازندگی، ۱۳۷۹ و شایان، ۱۳۸۲) دست یافته ایم. طرح هایی که با وجود ارزش بسیار، فاقد نظر سنجی از نمایندگان معتمد روستاها بوده اند. اگر چه در برخی منابع، اشاره شده است که در مواردی می توان از طریق مطالعات تکمیلی - میدانی به بیشترین میزان انطباق با مکان های مرکزی منتخب بر اساس الگوهای غیر مشارکتی دست یافت (مطیعی، ۱۳۸۲: ۱۴۹ و جهانی، ۱۳۷۵: ۴۷) ولی از چگونگی الگوی میدانی - تکمیلی مورد اشاره سخنی به میان نیامده است. این در شرایطی است که یکی از مهم ترین مسائل روستایی ایران، چگونگی ساماندهی سلسله مراتبی سکونتگاه هاست، تا حدی که بدون آن، زمینه سازی مناسب برای به سازی و توسعه روستایی تحقق نخواهد یافت (سعیدی، ۱۳۸۴: ۵۵). بر این اساس هر تلاشی در این زمینه، به ویژه با اخذ ترجیحات و پذیرش اجتماعی، می تواند غنیمی ارزشمند باشد.

ضرورت مطالعه حاضر در شهرستان مشهد، به دلایلی مانند رشد بی رویه کلان شهر مشهد، تعداد فراوان و متراکم روستاها، عدم وجود روستا- شهرهای برخوردار از ساختار و کارکرد کارآمد و به تبع آن روند گسترده ی مهاجرت از روستاها به مشهد از اهمیت زیادی برخوردار است. ضمن این که بر اساس مطالعه میدانی، تمایل ضعیفی توسط روستائینان برای بهره گیری از کارکردهای گوناگون شهر مشهد، در صورت تجهیز مکان های پیشنهادی آن ها، ابراز شده است. همچنین، در سطح شهرستان مشهد، بر خلاف تصورات ممکن بین میزان برخورداری دهستان ها و ضریب مشکل دسترسی آن ها به خدمات برتر رابطه ی معناداری به دست نیامده است (شایان، ۱۳۸۵: ۸۲). به عبارتی بهتر، با وجود رشد شدید انواع خدمات در سه دهه ی اخیر، مکان گزینی مراکز خدماتی به گونه ای نبوده است که بتواند مشکلات دسترسی را به طور معنادار کاهش دهد و این ناهنجاری ناشی از نادیده گرفتن فن ارزشیابی سریع مشارکتی دست کم در حد قابل قبول است. بنابراین ضرورت دارد با در نظر گرفتن اولویت های اجتماعی، سکونتگاه های خدماتی برتر، تعیین، سطح بندی و به موقع نیز تجهیز شوند.

اهمیت رویکرد مشارکتی در توسعه ی پایدار

توسعه ی پایدار خود نوعی پارادوکس است، چرا که دو اصل ناسازگار، یعنی "پایداری زیست محیطی" و "توسعه اقتصادی" را به یکدیگر پیوند می دهد. در واقع کنش میان این دو اصل به دو نوع تفسیر از توسعه ی پایدار منتهی می شود. نخست جنبه ی بوم محوری آن که به اکولوژی جهانی اهمیت

می‌دهد و دوم جنبه‌ی انسان محوری، که توجه به رفاه و بهزیستی انسان را مقدم می‌شمارد (بدری و افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۳). واقعیت آن است که در هر دو محور، عامل "انسان" از جایگاه پایدار برخوردار بوده و مفاهیمی مانند: ارزش‌ها، هنجارها، ادراکات، ترجیحات و آرزوهایش بر رفتارهایش تأثیر گذارند. از طرفی در جهت تحقق توسعه‌ی پایدار دو اصل همیشگی، "مدیریت و دموکراسی" هستند و نکته‌ی مشترک آن‌ها نیز مشارکت فعل اجتماعی است. اولویت‌ها در اصل "مدیریت"، تجهیز انرژی، خلاقیت، آگاهی و حمایت از جوامع محلی، سازمان‌ها و شهروندان علاقه‌مند و اتخاذ فرایندهایی است که مشارکت جامعه رادر تصمیم‌گیری تسهیل کند و در مورد اصل "دموکراسی"، دسترسی به اطلاعات، آزادی بیان و مشارکت فعال جامعه در تصمیم‌سازی از جمله ضرورت‌های بنیادین هستند (162: Agyeman & Evans, 2004). می‌توان گفت تحقق چهار موضوع مهم در توسعه‌ی پایدار وابسته به دو اصل بیان شده است. این چهار موضوع که باید به طور هم‌زمان مورد توجه قرار گیرند عبارت‌اند از: الف) استقرار و به‌کارگیری فرایند اجتماعی که براساس آن بتوان نیازهای هر فرد را به موقع تشخیص داد، ب) حفاظت مؤثر از محیط، پ) کاربرد محتاطانه منابع طبیعی، ت) حفظ سطوح بالا و پایدار رشد اقتصادی (141: Graham & Dave, 2004).

در بطن این موضوعات، ضرورت تحقق فرایندهمکاری در مقیاس‌های متفاوت جغرافیایی، به ویژه گستره‌ی محلی نهفته است؛ زیرا مردم بدون توجه به میزان حمایت دولت مرکزی، از مسئولان محلی انتظار تأمین کافی زیرساخت‌های کالبدی و اقتصادی همراه با امنیت و ثبات اجتماعی را دارند و اگر آن‌ها قادر به تأمین این نیازها نباشند، احتمالاً بی‌ثباتی سیاسی عمومی می‌یابد. بی‌دلیل نیست که در کشورهای پیشرفته، نظارت اجتماعی بر پایه‌ی تحلیل آگاهانه اطلاعات و استفاده‌ی مؤثر سرمایه‌ی اجتماعی، به معیار امنیت عمومی تبدیل شده است (شورای اسلامی شهر مشهد، ۱۳۸۶: ۱). بنابراین رویکرد مشارکتی - محلی در شرایطی می‌تواند بازده لازم را داشته باشد که حکومت به جای توجه به محدوده‌ها و ملاحظات سیاسی در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه، معیارهای اجتماعی و فرهنگی را مبنا قرار دهد (17: clout, 2003).

روشن است که طرح‌های توسعه‌ی روستایی هم به لحاظ ماهیت و هم محدودیت امکانات و منابع دولتی، نیازمند مشارکت مردم در ابعاد وسیع هستند (73: Jupp, 1998). باین وجود می‌توان یکی از

علل ناکامی طرح های توسعه ای روستایی ایران را عدم اهتمام به وجوه چهارگانه ی مشارکت، شامل مداخله ی مردم در تصمیم گیری، نظارت، اجرا و برخورداری از منافع طرح ها از سوی برنامه ریزان و مدیران روستایی دانست (طالب، ۱۳۷۶، ۹۶). البته، محتوا و خدمات هر طرح باید به گونه ای باشد که دست کم تا اندازه ی پاسخ گوی نیازها و مشکلات مردم روستا در زمینه ی مورد نظر باشد. در چنین حالتی با درک روستاییان نسبت به مسأله، مشارکت آنان نیز بیشتر، مؤثرتر و دلسوزانه تر می شود (53: 1998, Montgomery). در واقع، مشارکت در حکم وسیله ای برای توزیع دوباره فرصت ها با هدف اتخاذ تصمیم های جمعی، همیاری در توسعه و بهره مندی همگانی از ثمرات آن است (18: 2003, World Bank). در این میان اهتمام ویژه به امر آموزش روستاییان جهت قانع کردن آنها به مشارکت از طریق نهادهای مدنی، می تواند منجر به مشارکت مؤثر آنها در فرایند توسعه شود (32: 2003, cemea).

با توجه به ادبیات مزبور، ضروری است با کاربرد روش مشارکتی قابل اجرا، امکان مداخله ی مستقیم مردم در مهم ترین مرحله ی برنامه ریزی، یعنی تصمیم گیری، برای مثال در انتخاب سکونتگاه های خدماتی برتر مهیا شود و در عمل برای ابهام هایی مانند چگونگی بهره مندی سکونتگاه های پیرامونی از تمرکز منابع، حل مشکلات دسترسی به عنوان مانع انتشار آثار توسعه و در واقع کارکردی کردن خدمات و نه حضور صرفاً فیزیکی (مهندس مشاور DHV، ۱۳۷۵: ۱۷۰) راه حلی مؤثر ارائه داد. نباید فراموش شود که دولت ها قسمتی از مجموعه ی توسعه ای روستایی هستند و تقویت زیر ساخت های فیزیکی و نهادی، ترویج مشارکت به وسیله ی عناصر و سازمان های روستایی نقش پذیرفته شده ی همه ی آنهاست (22: 1998, shepherd). ولی متأسفانه بیشتر دولت ها بنا بر ماهیت شکل گیری و نظام فکری مسلط از ایفای این وظیفه ی روشن روی گردان یا عاقل هستند. در نتیجه در بخش اعظم توسعه، به ویژه توسعه ی روستایی، نقش دولت هابه پایین ترین سطح ممکن تنزل یافته و مشارکت مردمی نیز بیشتر در سطح ایدئولوژی، ایده آلیستی و شعاری تبلیغاتی باقی مانده است.

هدف تحقیق

هدف اصلی تحقیق، عبارت است از کاربرد فرایند مشارکتی قابل اجرا به منظور مکان یابی سکونتگاه های خدماتی برتر در سطوح منظومه، مجموعه و حوزه ی منطبق بر سه اصل مهم؛ توجه یا

پذیرش اجتماعی، سهولت دسترسی جغرافیایی و مصوبات قانونی کشور در مورد آستانه‌ها (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۸). بدیهی است تجدید نظر نهایی در طرح‌های ساماندهی مراکز و فضاهای روستایی (جهاد سازندگی، ۱۳۷۹)، سطح بندی خدمات رسانی روستایی (پاپلی، ۱۳۷۴) و روزآمد کردن سطح بندی سکونتگاه هادر سطح شهرستان مشهد (شایان، ۱۳۸۲) انجام شده است.

روش تحقیق و جامعه‌ی آماری

نوع تحقیق با توجه به هدف مطالعه از نوع کاربردی و روش بررسی آن مبتنی بر فن‌ارزشیابی مشارکتی برای سنجش سطح پذیرش اجتماعی سکونتگاه‌های مرکزی پس از شناسایی کانون‌های برتر با کاربرد الگوهای جاذبه، ثقل‌یابی جغرافیایی - جمعیتی، مرکزیت و ویژگی است. براساس این فن، نقاط ضعف، قوت و مشکلات مردم بامشارکت مستقیم آن‌ها مشخص می‌شود (استعلاجی، ۱۳۸۱: ۱۷). در گام نخست به منظور آنالیز محیطی با کاربرد ضرایب جاذبه، مرکزیت، ویژگی و مرکز ثقل جمعیتی - جغرافیایی، برای هر سکونتگاه فهرستی از یک تا سه سکونتگاه مناسب شناسایی شد. در گام دوم، براساس روش ارزشیابی مشارکتی، اولویت بندی مراکز پیشنهادی از کلیه نمایندگان روستاها شامل دهیار یا رئیس شورای اسلامی اخذ گردید. البته مشارکت کنندگان مجاز بودند اولویت بندی خود را آزادانه اعلام کنند، هر چند که در فهرست ارائه شده سکونتگاه مورد نظر آن‌ها ثبت نباشد. بدیهی است به دلیل محدودیت‌های کاربرد الگوهای ساختاری و فضایی در قلمرو بررسی‌های جغرافیایی (بهورز، ۱۳۷۰: ۳۴) مانند الگوهای تخصیص مکانی که به جنبه‌های اجتماعی کم توجه هستند (افتخاری و ایزدی، ۱۳۸۰: ۵۱) کاربرد روش مذکور در قالب الگوهای ادراکی می‌تواند مکمل مناسبی قلمداد شود. به منظور رفع حساسیت‌های احتمالی، در طراحی سؤالات پرسشنامه پس از اخذ اطلاعاتی در مورد امکانات روستا و مشکلات دسترسی به خدمات سایر نقاط، سؤال اصلی به صورت زیر مطرح شد:

"به غیر از روستای خودتان، کدام یک از سکونتگاه‌های اعلام شده یا سکونتگاه دیگری را برای خدمات رسانی مناسب می‌دانید. لطفاً با اولویت‌های ۱، ۲ و ۳ نظر خود را مشخص کنید؟"

خوشبختانه به غیر از سه روستا (حسن آباد در دهستان سرجم، تیمورآباد و حسن آباد در دهستان آبروان با مجموع ۱۶۰۸ تن جمعیت)، همه‌ی جامعه‌ی نمونه به سؤال مطرح شده پاسخ روشن و قابل اطمینانی ارائه

دادند. نگارنده معتقد است با ایجاد شبکه ی اینترنت برای دهیاران، امکان جمع آوری و تبادل اطلاعات لازم از روستاهای متعدد و پراکنده با سهولت بیشتری تحقق خواهد یافت و به دنبال آن کاربرد مؤثر، سریع و کم هزینه تر فن ارزشیابی مشارکتی در مطالعات روستایی فراگیر می شود.

جامعه ی آماری تحقیق شامل کلیه ی ۳۳۹ روستای بالای بیست خانواری شهرستان مشهد با جمعیتی در حدود ۳۵۰ هزار تن بوده است که در سطح چهار بخش و سیزده دهستان و در مساحتی حدود ۱۰۳۲۵ کیلومتر مربع توزیع شده اند. در این میان ۱۹۹ روستا با جمعیت ۲۱۵ هزار تن در بخش مرکزی، ۶۱ روستا با ۷۵ هزار تن جمعیت در بخش رضویه، ۴۶ روستا با جمعیت ۳۰ هزار تن در بخش احمد آباد و ۳۳ روستا با ۳۱ هزار تن جمعیت در بخش طرقله قرار دارند. بدیهی است در چنین سطحی با توجه به هزینه و زمان چاره ای جز نظر سنجی از دهیاران یا رئیس شورا وجود نداشت. بنابراین جامعه ی نمونه پیرو هدف و امکان تحقیق شامل کلیه ی دهیاران یا شوراهای اسلامی ۳۳۹ روستای هدف بوده است که به طور مستقیم در تابستان ۱۳۸۶ مورد مصاحبه قرار گرفتند. تعیین ۵۴ سکونتگاه مرکزی و سطح مرکزیت آنها بر اساس فرمول زیر تحقق یافت. بدین گونه که برای سکونتگاه انتخاب شده به عنوان اولویت نخست، همه ی جمعیت سکونتگاه های انتخاب کننده، برای سکونتگاه منتخب اولویت دوم، نیمی از جمعیت انتخاب کنندگان و برای سکونتگاه انتخابی به عنوان اولویت سوم، یک چهارم جمعیت سکونتگاه های انتخاب کننده در نظر گرفته شدند. برای مثال، سکونتگاه "الف" با ۴۱۰ تن جمعیت ساکن، از سوی ۲ روستا با جمعیت ۲۲۵ تن، سه روستا با جمعیت ۴۲۰ تن و دو روستا با جمعیت ۵۴۰ تن به ترتیب به عنوان اولویت های نخست، دوم و سوم از نظر قابلیت مرکزیت معرفی شده است. بنابراین با احتساب جمعیت ساکن در سکونتگاه "الف" به عنوان اولویت نخست، سطح پذیرش اجتماعی سکونتگاه مزبور بر اساس فرمول پیشنهادی ۹۸۰ تن محاسبه شد.

$$S.A_i = \sum [P_i + (P_1 \times 1) + (P_2 \times 0.5) + (P_3 \times 0.25)]$$

$S.A_i = i$ پذیرش اجتماعی برای مرکزیت i

$P_i =$ جمعیت سکونتگاه i

$P_1 =$ جمعیت سکونتگاه های انتخاب گر i به عنوان اولویت نخست

جمعیت سکونتگاه‌های انتخاب گر ۱ به عنوان اولویت دوم $P2 =$

جمعیت سکونتگاه‌های انتخاب گر ۱ به عنوان اولویت سوم $P3 =$

$$= 980 = [410 + (225 \times 1) + (420 \times 0/5) + (540 \times 0/25)]$$
 پذیرش اجتماعی سکونتگاه "الف"

سپس سکونتگاه‌های خدماتی برتر و سطح مرکزیت آنها به صورت مراکز منظومه، مجموعه و حوزه با ملاحظه‌ی سطح پذیرش اجتماعی در انطباق با ضوابط مصوب شورای عالی شهرسازی و معماری کشور مشخص شدند.

یافته های تحقیق

در جدول شماره ۱ به تفکیک دهستان بر اساس پنج الگوی محیطی-خدماتی و نیز ارزشیابی پذیرش اجتماعی، سکونتگاه‌های برتر مشخص شده‌اند. ملاحظه می‌شود بر اساس روش‌های مرکز ثقل و جاذبه در بیشتر دهستان‌ها تنها یک سکونتگاه بارز را می‌توان تشخیص داد. هم‌چنین، بین نتایج آن‌ها با روش‌های دیگر نیز انطباق مطمئنی برقرار نشده است. اگر چه دو الگو ویژگی و مرکزیت دارای نتایج یکسانی هستند، اما با نتایج حاصل از روش ارزشیابی اجتماعی به ویژه در دهستان‌های تبادکان، شاندریز، میامی، طرقله و کنویست مغایرت زیادی دارند. اهمیت موضوع در بخش مرکزی بسیار قابل توجه است؛ زیرا هم از مشکل دسترسی رنج می‌برد و هم با تراکم و فقر شدید جمعیتی از جانب شمال و شمال غرب، کلان شهر مشهد را مورد تهدید قرار داده است. در فضای ناهنجار حاکم، ضرورت کاهش وابستگی به شهر مشهد کاملاً احساس می‌شود. عملیاتی کردن سریع نتایج تحقیق در سطح شش دهستان این بخش می‌تواند گام مؤثری در راستای کاهش تهدیدات و وابستگی جمعیت عظیم حاشیه‌ی شهر مشهد باشد. در زیر سکونتگاه‌های مناسب در بخش مرکزی به تفکیک دهستان همراه با سطح پذیرش اجتماعی آن‌ها ارائه شده است:

۱. دهستان طوس: مشهد قلی (S.A=۴۸۰۲۷)، دوست آباد (S.A=۳۱۶۸۶)، طوس سفلی (S.A=۲۷۳۷۷)، نوده (S.A=۱۹۰۹۷) و مشهد (S.A=۹۰۱۶). جدول شماره ۲ به عنوان نمونه نحوه ی محاسبه ی سطح پذیرش اجتماعی مراکز منتخب در دهستان طوس را نشان می دهد.
۲. دهستان تبادکان: شهر مشهد (S.A=۲۱۱۰۵)، گرجی سفلی (S.A=۱۷۴۴۵)، فاز (S.A=۱۳۶۹۱)، سیس آباد (S.A=۱۳۳۱۲)، حسین آباد قرقی (S.A=۱۱۰۰۵)، قرقی سفلی (S.A=۱۰۴۷۰).
۳. دهستان کنه بیست: مشهد (S.A=۱۰۹۶۰)، همت آباد (S.A=۷۵۰۷)، کنه بیست (S.A=۵۵۵۵)، امرغان (S.A=۵۳۵۰) و تبادکان (S.A=۴۸۲۵).
۴. دهستان میان ولایت: عسگریه (S.A=۱۰۴۷۵)، کورده (S.A=۷۵۹۱)، نظریه (S.A=۵۷۱۸)، ساغروان (S.A=۴۲۵۰) و پایین ده (S.A=۲۷۸۲).
۵. دهستان کارده: کارده (S.A=۶۷۸۸)، مارشک (S.A=۲۹۲۶) و سیج (S.A=۲۱۷۷).
۶. دهستان درزاب: گوارشک (S.A=۸۴۵۰)، انداد (S.A=۶۷۶۲)، مشهد (S.A=۳۵۱۸)، طوس سفلی (S.A=۳۴۹۷) و زاک (S.A=۳۰۴۰).

جدول شماره ۱ سکونتگاه‌های منتخب براساس پنج الگوی مختلف (۱۳۸۶)

دهستان	مرکز نقل جمعیتی	ضریب مرکزیت	ضریب ویژگی	جاذبه	پذیرش اجتماعی (S.A)*
طوس	۱. دوست آباد ۲. امیر آباد ۳. اسلامییه	۱. اسلامییه ۲. طوس سفلی	۱. دوست آباد ۲. طوس سفلی ۳. اسلامییه	۱. صیدآباد ۲. اسماعیل آباد ۳. امیرآباد	۱. مشهد قلی ۲. طوس سفلی ۳. دوست آباد
تبادکان	۱. خلق آباد ۲. حسین آبادقرقی	۱. سپس آباد ۲. پرمه ۳. دهرود	۱. سپس آباد ۲. دهرود ۳. پرمه	۱. فاز ۲. گرجی	۱. گرجی ۲. مشهد ۳. فاز**
کنویست	امرغان	۱. تبادکان ۲. کنویست ۳. همت آباد	۱. کنویست ۲. تبادکان ۳. قیاس آباد علیا	کنویست	۱. همت آباد ۲. مشهد ۳. کنویست**
میان ولایت	پایین ده	۱. عسگریه ۲. پایین ده ۳. خرابه امین	۱. عسگریه ۲. کورده ۳. پایین ده	عسگریه	۱. عسگریه** ۲. کورده ۳. ساغروان
کارده	کریم آباد	۱. گوش ۲. مارشک ۳. کارده	۱. گوش ۲. مارشک ۳. کارده	۱. مارشک ۲. کارده	۱. کارده** ۲. مارشک ۳. سیج
طرقبه	حصار	۱. حصار گلستان ۲. جاغرق ۳. چاهشک	۱. حصار گلستان ۲. جاغرق ۳. چاهشک	حصار گلستان	۱. طرقبه ۲. مشهد ۳. حصار گلستان**
شاندیز	ارچنگ	۱. ویرانی ۲. نیروگاه ۳. ابرده علیا	۱. ویرانی ۲. نیروگاه ۳. ابرده علیا	ابرده علیا	۱. شاندیز ۲. ابرده علیا ۳. مشهد
پیوه ژن	سلطان آباد	۱. اوارشک ۲. فخر داوود ۳. شاه تقی	۱. اوارشک ۲. فخر داوود ۳. شاه تقی	حسین آباد	۱. بینالود ۲. اوارشک ۳. ریاط سفید
سرحام	ملک آباد	۱. ملک آباد ۲. سرخابه	۱. ملک آباد ۲. سرخابه	ملک آباد	۱. ملک آباد** ۲. ده غیبی
میامی	رضویه	۱. قلعه خیابان ۲. احمدآباد ۳. تپه سلام	۱. قلعه خیابان ۲. احمدآباد ۳. تپه سلام	قازقان	۱. تپه سلام ۲. رضویه** ۳. جیم آباد
پایین ولایت	کلاته منار	۱. چاهک ۲. شورک ملکی ۳. کلاته منار	۱. چاهک ۲. شورک ملکی ۳. کلاته منار	چرخشک علیا	۱. چاهک ۲. کلاته منار**
آبروان	سلیمانی	۱. آبروان ۲. نوبمانی ۳. آب مال	۱. آبروان ۲. نوبمانی ۳. آب مال	سلیمانی	۱. آبروان** ۲. نوبمانی ۳. چهل من سنگ سفلی
درزاب	اندا	۱. گوارشک ۲. اندا	۱. گوارشک ۲. اندا	اندا	۱. گوارشک** ۲. اندا ۳. زاگ

مأخذ: محاسبات و تحقیقات میدانی. (به دلیل معروف بودن چهار الگوی جاذبه، مرکزیت، ویژگی و مرکز ثقل از توضیح آنها پرهیز شده است).

* بر اساس اولویت اول در پذیرش اجتماعی.

** مراکز سیاسی دهستان.

جدول ۲. سطح پذیرش اجتماعی سکونتگاه های خدماتی برتر در دهستان طوس (۱۳۸۶)

رده	پذیرش اجتماعی	اولویت (۳)				اولویت (۲)				اولویت (۱)				مرکز
		درصد	جمعیت	درصد	روستا	درصد	جمعیت	درصد	روستا	درصد	جمعیت	درصد	روستا	
۳	۳۳۳۷	۶/۲	۴۶۷۰	۷/۵	۱	۱	۶۷۰	۲/۵	۱	۳۴/۶	۲۵۸۷۵	۳۲	۱۴	طوس سفلی
۲	۳۱۶۸۶	۱	۶۷۰	۲/۵	۱	۲۹/۵	۲۲۱۲۵	۳۰	۱۳	۲۷/۴	۲۰۴۵۷	۴۰	۱۷	دوست آباد
۱	۴۸۰۳۷	۱۶	۱۱۸۴۵	۳۲	۱۴	۱۱/۵	۸۵۲۲	۱۱/۵	۵	۵۴/۷	۴۰۸۱۵	۱۴	۶	مشهد قلی
۴	۱۹۰۹۷	-	-	-	-	۹/۵	۷۲۰۰	۲/۵	۱	۲۰/۸	۱۵۴۹۷	۷	۳	نوده
۶	۷۳۴۵	-	-	-	-	-	-	-	-	۹/۸	۷۳۴۵	۵	۲	چهل حجره
۷	۴۱۵۲	-	-	-	-	۷/۵	۵۶۴۴	۲۰	۹	۱۷	۱۳۱۵	۲/۵	۱	اکیر آباد
۵	۹۰۱۶	۱۴۳	۱۰۶۹۷	۹/۳	۴	۱۷	۱۱۶۸۵	۷	۳	-	-	-	-	مشهد

در سطح بخش "مشهد قلی" با مجموع پذیرش اجتماعی (S.A) معادل ۴۸۰۳۷ تن به عنوان مرکز منظومه، "دوست آباد و طوس سفلی" به ترتیب با ۳۱۶۸۶ و ۲۷۳۳۷ تن به عنوان مراکز منظومه، "نوده و گرجی سفلی، سیس آباد، حسین آباد قرقی، قرقی سفلی، عسگریه و گوارشک" به عنوان مراکز مجموعه قوی و متوسط، "کورده، همت آباد، چهل حجره، کارده، انداد و کنه بیست" به عنوان مراکز مجموعه ضعیف و دوازده روستا هم به عنوان مراکز حوزه قوی و ضعیف انتخاب شدند. اهمیت شهر مشهد تنها برای دهستان های تبادکان و کنه بیست، که کانون های اصلی جمعیتی آن ها در حال ادغام به شهر مشهد هستند، قابل ملاحظه است.

• بخش طرّبه: این بخش به دلیل جاذبه های توریستی و وجود دو شهر طرّبه و شانندیز و نیز مهاجر فرستی گسترده در طی دو دهه ی اخیر دارای اهمیت زیادی شده است. نتیجه ی تحقیق نشان می دهد که هر دو شهر طرّبه و شانندیز از سطح پذیرش اجتماعی مناسبی برخوردارند. به ویژه در دهستان شانندیز که در آن شهر شانندیز با پذیرش اجتماعی ۹۲۲۷ تن فاصله ی زیادی با شهر مشهد (S.A=۶۴۰۰)، ابّرده علیا (S.A=۵۱۵۰) و ارچنگ (S.A=۳۵۵۰) دارد. بنابراین تجهیز این شهر می تواند تأثیر فراوانی بر تقویت روابط درون دهستانی و برقراری تعادل عملکردی داشته باشد. شهر طرّبه در دهستان طرّبه با پذیرش اجتماعی کل ۱۱۵۶۰ تن نسبت به مشهد (S.A=۱۰۳۱۲) فاصله ی چندانی ندارد، ولی با توجه به این که هشت روستا با جمعیت ۹۴۳۵ تن برای آن اولویت نخست قائل شده اند (در مقابل چهار روستا با ۴۸۰۰

تن جمعیت برای مشهد) می‌توان جایگاه و نقش برتر آن را درک کرده و به تأثیر فضایی عملکردهای بیشتر در آن اطمینان داشت. در مجموع، "شهرهای شاندیز و طرهبه" با احتساب جمعیت خودشان به عنوان مراکز منظومه ضعیف و روستاهای "ابرد، حصار، ارچنگ، مغان و نقندر" به عنوان مراکز حوزه انتخاب شده‌اند.

● بخش احمدآباد: این بخش مرگب از دو دهستان سرجام و پیوه ژن در مسیر جاده مهم تهران قرار گرفته و شهر جدید بینالود در حال احداث در آن است. سطح پذیرش اجتماعی بالای این شهر (S.A=۷۳۰۰) نشان می‌دهد که موقعیت استقرار آن در دهستان پیوه ژن مناسب است. در همین دهستان، روستاهای اوارشک، دیزباد سفلی و رباط سفید به ترتیب با پذیرش اجتماعی ۵۹۵۶، ۵۱۲۷ و ۵۰۷۰ تن در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در دهستان سرجام، شهر کوچک ملک آباد، تنها مرکز مطرح با پذیرش اجتماعی ۷۲۶۵ تنی است. بنابراین در این بخش در آینده بیشتر باید روی بینالود حساب کرد؛ زیرا هم جمعیت بیشتری را به دلیل استقرار واحد‌های صنعتی جذب خواهد کرد و هم روستاهای پر جمعیت اوارشک و دیزباد سفلی را در مجاور خود زیر نفوذ خواهد گرفت. در مجموع دو شهر "ملک آباد و بینالود" در حال حاضر به عنوان مراکز مجموعه و "اوارشک، دیزباد سفلی و رباط سفید" به صورت مراکز حوزه قوی و "امام تقی" به عنوان مرکز حوزه‌ی ضعیف مطرح هستند.

● بخش رضویه: این منطقه عمدتاً در مسیر جاده سرخس، شرایط متفاوتی را در مقایسه با دیگر بخش‌ها تجربه می‌کند. کوچکی سکونتگاهها، پراکندگی بیشتر، ضعف‌های اساسی به ویژه از لحاظ منابع آب و خاک از جمله‌ی این تفاوت‌هاست. برای دهستان پایین ولایت، مراکز برتر منتخب عبارت‌اند از: چاهک (S.A=۵۱۳۲)، آبروان - واقع در دهستان آبروان (S.A=۳۹۹۲) و کلاته منار (S.A=۳۵۲۹). در دهستان آبروان؛ روستاهای آبروان (S.A=۱۲۸۱۴) و نریمانی (S.A=۸۲۶۰) و شهر رضویه (S.A=۶۸۵۰) و برای دهستان میامی؛ شهر رضویه (S.A=۲۰۵۰۰)، روستاهای تپه‌سلام (S.A=۱۲۳۵۰)، جیم آباد (S.A=۱۰۲۷۴)، قازقان (S.A=۸۴۰) و میامی (S.A=۳۳۳۰).

خوشبختانه در این بخش گرایش به سوی مشهد ناچیز است و با تجهیز سکونتگاههای منتخب امکان خوداتکایی در آن زیاد است. در این میان "شهر رضویه" به عنوان مرکز منظومه، آبروان و تپه‌سلام به

صورت مراکز مجموعه قوی، "جیم آباد، نریمانی و قازقان"، مراکز مجموعه متوسط و "چاهک، کلاته منار و چهل سنگ سفلی" به عنوان مراکز حوزه قادرند به ایفای نقش هایی بیش از میزان فعلی بپردازند.

نتیجه گیری نهایی

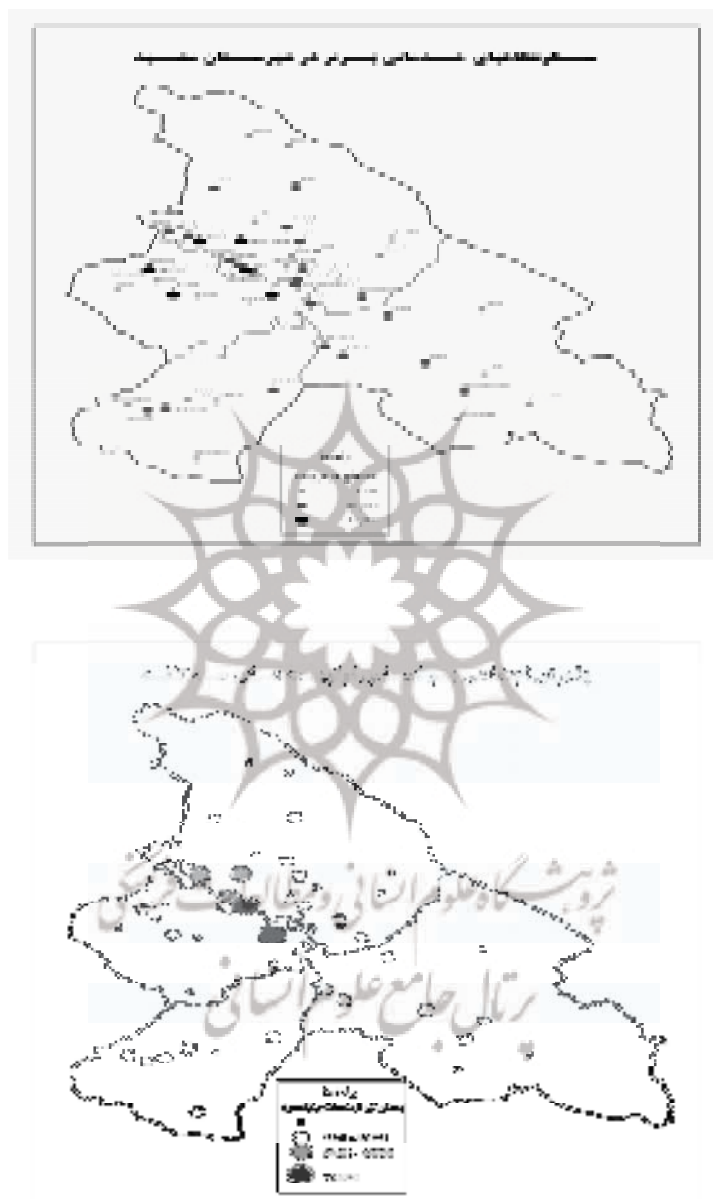
همان گونه که از جدول شماره ۱ پیداست، تنها در دهستان های میان ولایت، سرجام، پایین ولایت، آبروان و درزاب میان نتایج روش های آنالیز محیطی-خدماتی با ارزشیابی اجتماعی هم گونی وجود دارد. جدول شماره ۳ به عنوان حاصل نهایی مطالعه، سکونتگاه های خدماتی برتر را همراه با سطح پذیرش اجتماعی به تفکیک اولویت های نخست و سه گانه و نیز سطوح مرکزیت هر کدام نشان می دهد. مقایسه ی نتایج نهایی با طرح های پیشین نشان می دهد که روستاهای کنگ، سرغایه، فخر داوود، سلطان آباد، ازغد، ده غیبی، خور علیا، رضوان و دوله از مرکزیت خارج و مجموعه ی بینالود به آنها اضافه شده است. هم چنین سطح مرکزیت روستاهای چهل حجره، طوس سفلی، همت آباد، جیم آباد و نریمانی برعکس روستاهایی مانند تبادکان، امام تقی، ابرده علیا و شهر ملک آباد ارتقاء یافته است. از نظر انطباق مراکز سیاسی دهستان با پذیرش اجتماعی می توان به تناقض این دو در دهستان های طوس و پیوه ژن و تا حثی شاندیز اشاره کرد؛ زیرا در آنها به ترتیب دوست آباد، اوارشک و ابرده علیا نسبت به مراکز فعلی دهستان یعنی کاظم آباد، امام تقی وارچنگ، پذیرش اجتماعی بالاتری دارند. در نهایت ۵۴ مرکز اصلی در سطح شهرستان شناسایی شده اند. این مراکز شامل دو مرکز منظومه ی قوی (مشهد و مشهدقلی)، چهار منظومه ی ضعیف (شاندیز، طرهبه، طوس سفلی، رضویه)، پنج مجموعه ی قوی (دوست آباد، نوده، گرجی سفلی، آبروان، تپه سلام)، هشت مجموعه ی متوسط، نه مجموعه ی ضعیف، دوازده حوزه ی قوی و چهارده حوزه ی ضعیف هستند. البته روستاهای چاهشک، جاغرق، ویرانی، مردارکشان و کال زرکش به عنوان مراکز حوزه ی مستقل و قلعه نو عوارض و دهرود، مراکز مجموعه ی مستقلی هستند که دو تای آخر تقریباً در شهر ادغام شده اند.

جدول ۳. اولویت بندی سکونتگاه های خدماتی برتر بر حسب سطح پذیرش اجتماعی ۱۳۸۶

مرکز	اولویت نخست (نفر)	رتبه	اولویت های سه گانه (نفر)	رتبه	سطح مرکزیت
مشهدقلی	۴۰۸۰۰	۱	۴۹۳۷۰	۲	منظومه قوی
طوس سفلی +	۲۷۸۰۰	۲	۳۰۹۰۰	۴	منظومه ضعیف
مشهد*	۲۴۸۰۰	۳	۵۸۰۰۰	۱	منظومه قوی
دوست آباد	۲۱۵۰۰	۴	۳۳۲۴۰	۳	مجموعه قوی
نوده	۱۵۵۰۰	۵	۱۹۰۰۰	۶	مجموعه قوی
گرچی سفلی	۱۵۲۰۰	۶	۱۷۵۰۰	۷	مجموعه قوی
رضویه -	۱۳۵۰۰	۷	۲۹۳۰۰	۵	منظومه ضعیف
آبروان	۱۲۴۰۰	۸	۱۶۸۰۰	۸	مجموعه قوی
تپه سلام	۱۲۲۰۰	۹	۱۲۳۵۰	۱۱	مجموعه قوی
فاز	۱۱۸۱۸	۱۰	۱۳۶۹۱	۹	مجموعه متوسط
ملک آباد -	۹۸۰۰	۱۱	۱۱۰۰۰	۱۳	مجموعه متوسط
حسین آبادقرقی	۹۷۰۰	۱۲	۱۱۰۰۰	۱۴	مجموعه متوسط
جیم آباد +	۹۵۰۰	۱۳	۱۰۳۰۰	۱۷	مجموعه متوسط
طرقه*	۹۴۳۵	۱۴	۱۱۵۶۰	۱۲	منظومه ضعیف
فازقان	۸۳۰۰	۱۵	۸۹۰۰	۱۹	مجموعه متوسط
نریمانی +	۸۲۶۰	۱۶	۸۲۶۰	۲۱	مجموعه متوسط
سیس آباد	۷۵۰۰	۱۷	۱۳۳۰۰	۱۰	مجموعه متوسط
چهل حجره +	۷۳۵۰	۱۸	۷۳۵۰	۲۴	مجموعه ضعیف
قرقی سفلی	۷۲۰۰	۱۹	۱۰۵۰۰	۱۶	مجموعه متوسط
بینالود	۷۰۶۰	۲۰	۷۳۰۰۰	۲۵	مجموعه ضعیف
عسگریه	۷۰۰۰	۲۱	۱۰۵۰۰	۱۵	مجموعه ضعیف
همت آباد کنویس +	۶۷۰۰	۲۲	۷۵۰۰۰	۲۳	مجموعه ضعیف
کورده	۶۳۰۰	۲۳	۷۶۰۰	۲۲	مجموعه ضعیف
شاندیز*	۶۲۲۷	۲۴	۹۲۲۷	۱۸	منظومه ضعیف
گوارشک	۵۸۰۰	۲۵	۸۵۰۰	۲۰	مجموعه ضعیف
کارده	۵۵۰۰	۲۶	۶۸۰۰	۲۶	مجموعه ضعیف
کنویس	۵۲۰۰	۲۷	۵۵۰۰	۲۹	مجموعه ضعیف
رباط سفید	۵۰۲۰	۲۸	۵۰۷۰	۳۴	حوزه قوی

اوارشک	۵۰۰۰	۲۹	۶۰۰۰	۲۸	حوزه قوی
امرغان	۴۹۵۰	۳۰	۵۳۵۰	۳۰	حوزه قوی
دیزبادسفلی	۴۹۰۰	۳۱	۵۱۵۰	۳۱	حوزه قوی
انداد	۴۸۰۰	۳۲	۶۷۵۰	۲۷	مجموعه ضعیف
ابرده علیا -	۴۶۰۰	۳۳	۵۱۵۰	۳۲	حوزه قوی
خلق آباد	۴۴۰۰	۳۴	۴۷۰۰	۳۷	حوزه قوی
حصار گلستان	۴۱۵۰	۳۵	۴۱۵۰	۳۹	حوزه قوی
چاهک	۴۱۲۰	۳۶	۵۱۳۰	۳۳	حوزه قوی
تبادکان -	۴۰۰۰	۳۷	۴۸۰۰	۳۵	حوزه قوی
احمدآباد (کنویست)	۳۸۰۰	۳۸	۴۵۰۰	۴۰	حوزه قوی
فرخدا	۳۷۵۰	۳۹	۴۶۵۰	۳۸	حوزه قوی
ساغروان	۳۶۰۰	۴۰	۴۲۵۰	۴۱	حوزه ضعیف
کلاته منار	۳۵۳۰	۴۱	۳۵۳۰	۴۴	حوزه ضعیف
ارچنگ	۳۲۰۰	۴۲	۳۵۵۰	۴۵	حوزه ضعیف
نقندر	۳۱۵۰	۴۳	۳۱۵۰	۴۷	حوزه ضعیف
زشک	۳۱۰۰	۴۴	۳۳۳۰	۴۶	حوزه ضعیف
میامی	۳۰۰۰	۴۵	۳۱۰۰	۴۸	حوزه ضعیف
زاک	۳۰۰۰	۴۶	۳۰۰۰	۴۹	حوزه ضعیف
مارشک	۲۹۰۰	۴۷	۲۹۰۰	۵۰	حوزه ضعیف
پایین ده	۲۸۰۰	۴۸	۲۸۰۰	۵۱	حوزه ضعیف
مغان	۲۷۵۰	۴۹	۲۷۵۰	۵۲	حوزه ضعیف
پرمه	۲۷۰۰	۵۰	۴۷۵۰	۳۶	حوزه قوی
چهل من سفلی	۲۴۰۰	۵۱	۲۷۵۰	۵۳	حوزه ضعیف
سیج	۲۲۰۰	۵۲	۲۲۰۰	۵۴	حوزه ضعیف
شاه تقی -	۱۹۰۰	۵۳	۳۸۰۰	۴۳	حوزه ضعیف
اکبر آباد	۱۳۰۰	۵۴	۴۱۵۰	۴۲	حوزه ضعیف

* سطح پذیرش اجتماعی نقاط شهری، بدون محاسبه جمعیت ساکن در آنها محاسبه شده است.
 + سکونتگاه هایی که نسبت به طرح های پیشین (۱۳۷۹، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۲) ارتقای سطح یافته اند.
 - سکونتگاه هایی که نسبت به طرح های پیشین (۱۳۷۹، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۲) تنزل سطح پیدا کرده اند.

منابع و مأخذ

۱. آسایش، حسین، ۱۳۷۶، برنامه ریزی روستایی در ایران، انتشارات پیام نور.
۲. استعلاجی، علیرضا، ۱۳۸۱، "بررسی و تحلیل رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی"، مجله ی جهاد، شماره ۲۴۲.
۳. افتخاری، عبدالرضا و ایزدی خرامه، حسن، ۱۳۸۰، "تحلیلی بر رویکردهای مکان یابی و توزیع خدمات در مناطق روستایی"، فصلنامه ی تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۲.
۴. بدری، سیدعلی و افتخاری، عبدالرضا، ۱۳۸۲، "ارزیابی پایداری: مفهوم و روش"، فصلنامه ی تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۹.
۵. بهروز، فاطمه، ۱۳۷۰، "بررسی های ادراک محیطی و رفتار در قلمرو مطالعات جغرافیای رفتاری و جغرافیای انسانی معاصر"، فصلنامه ی تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۰.
۶. پاپلی، محمدحسین، ۱۳۷۴، "نظام سطح بندی خدمات رسانی روستایی استان خراسان"، سازمان مدیریت و برنامه ریزی.
۷. جهاد سازندگی، ۱۳۷۹، ساماندهی مراکز و فضاهای روستایی در استان خراسان.
۸. جهانی، مهدی، ۱۳۷۵، "برنامه ریزی روستایی در ایران، نمونه دشت گرمسار"، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۰.
۹. حسینی ابری، سیدحسین، ۱۳۸۰، مدخلی بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات دانشگاه اصفهان.
۱۰. رضوانی، محمدرضا، ۱۳۸۳، مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس.
۱۱. رهنما، محمدرحیم، ۱۳۸۵، "گذر از برنامه ریزی معیارگرا به برنامه ریزی حل مشکل اصلاحی"، مجموعه مقالات کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، جلد دوم، مشهد.
۱۲. سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۸، سند برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
۱۳. سعیدی، عباس، ۱۳۸۴، "ناکارآمدی ساختاری- عملکردی نظام های فضایی ناحیه ای، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه ای"، دانشگاه فردوسی، شماره ۵.
۱۴. شایان، حمید، ۱۳۸۲، بهنگام سازی سطح بندی خدمات رسانی روستایی استان خراسان، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان خراسان.

۱۵. _____، ۱۳۸۵، *بروند رشد و مکان یابی خدمات برتر در سکونتگاههای روستایی مشهد، طرح پژوهشی، دانشگاه فردوسی.*
۱۶. شورای اسلامی شهر مشهد، ۱۳۸۶، *"شنایی با مدیریت شهری: دو تجربه‌ی کوچک"*، نشریه ۵۳.
۱۷. طالب، مهدی، ۱۳۷۶، *مدیریت روستایی در ایران، انتشارات دانشگاه تهران.*
۱۸. مطیعی لنگرودی، سید حسن، ۱۳۸۲، *برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.*
۱۹. مهندسان مشاور HDV هلند، ۱۳۷۵، *رهنمودهایی برای برنامه ریزی مراکز روستایی، جلد دوم، سلسله انتشارات روستا و توسعه.*
۲۰. وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۷۸، *مصوبه نهایی الگوی سطح بندی مناطق روستایی و استانداردها و ضوابط ارائه خدمات روستایی کشور، شورای عالی شهرسازی و معماری.*

21. Agyeman J. & Evans. B, 2004, *Just Sustainability*, The Geographical Journal , Vol. 170 ,No.2.
22. Cernea M., 2003, *The Building Blocks of Participation*, Washington.
23. - Clout H., 2003. *European Experience of Rural Development* , London , Rural Development Commission .
24. Graham H. & Dave .C, 2004, *Regions and sustainable development : regional , planning -matters* , The Geographical Journal , Vol. 170, No. 2.
25. Jupp D., 1998, *Community Participation in Rural Infrastructure Development*, RRMIMP , Indonesia.
26. Montgomery J. , D., 1998, *Social capital-Research Notes*, Harvard University-
27. Shepherd A., 1998, *Sustainable Rural Development*, New York.
28. World Bank, 2003, *World Development Report*.

مشخصات نویسنده:

دکتر حمید شایان، دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد